

NEZBYTÍ METODOLOGICKÉ NÁVAZNOSTI aneb Poněkud vyprázdněná pragmatika

Úsilí nových generací literárních vědců překonávat dominanci imanentních metod a smysluplně se vklínit do nového, hluboce rozvrstveného post-strukturalistického směřování je hodno sympatie a bedlivé pozornosti: jde jistě o fenomén generační, ale také a především o jiný způsob uvažování o literatuře, zjevně spjatý s tlakem okolního, stále praktičtějšího, bezprostředně až brutálně praktického světa. Je v tom cosi z nutkavosti neustálých dotazů dítěte „proč?“, dospějí nejprve odpovědí, pak se zamyslí a většinou neví jak dál a pak si svou neotřesitelnou pozici racionalizuje tím, že dítě říká nesmysly, protože je ještě malé. Dítě vskutku dospěje a přestane se takto veřejně ptát už kvůli společenské etiketě: někdo si však otázky podrží a snaží se je jazykem, který si osvojil (např. vědy, umění nebo politiky) řešit, odpovídat na ně, jiný však na ně zapomene. Základní metodou takového v dobrém slova smyslu „dětského“ tázání je nesamozřejmost zkoumaného objektu, jeho vyvazování z automatismu a rutiny, pohlížení na něj jakoby poprvé. Tento způsob nahlížení charakterizovali ruští formalisté jako ozvláštňování (ostranění) a označili jej za hlavní znak umění vůbec. Zdá se, že je to i dominantní rys vědeckého uvažování. Jde jen o to, jak dlouho zůstaneme v oné pozici údivu, nesamozřejmosti viděného a jak brzy z toho vyvodíme *praktické* důsledky. To – jak se zdá – je stěžejním problémem knihy *Zoltána Rédeyho Pragmatika básnického tvaru* (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie. Nitra 2000).

První kapitola práce nazval autor *Morfológia poézie* a již v podtitulu navrhuje řešení: „od syntaktiky k pragmatice“. V úvodu vytyčuje svůj úkol a ve smyslu obratu k pragmatickému aspektu poezie využívá Morrisovy definice pragmatiky jako vědy o vztahu znaků k jejich interpretům a odděluje ji tak od pragmatismu (mnohem zajímavější by však bylo najít mezi nimi motivovaný vztah). Celkově se autorův přístup vyznačuje odmítnutím metodologické jednostrannosti strukturalismu, který buduje především na morfologických prvcích a uniká mu příčinná logika skladebnosti systému: „Paradox tohto fenoménu sa ukazuje už aj v tom, že pri recepcionom zlyhaní, ‚zadržávaní‘ si čitateľ väčšinou ani neuvedomuje, že tieto ťažkosti, ktoré ho odrádzajú od ďalšieho čítania, vyplývajú práve z faktu formy-tvaru...“ (s. 10). Ukazuje na to, že při recepci poezie si čtenář či posluchač některé

verše pamatuje, jiné však nikoliv (S. Chalupka kontra J. Holly). Morfologie básnické výpovědi, tedy uspořádanost slovesného projevu v básnickém tvaru, je zároveň zrcadlením uspořádanosti vědomí, resp. obrazu reality a světa v básníkovi a našem vědomí současně (dříve se tomu říkalo denotace a konotace). Již na samém počátku své studie tak Rédey otevřel řadu problémů, na něž – jak se ukáže – nenašel již čas a místo: jedním z nich je právě zmíněný vztah uspořádanosti artefaktu k vědomí tvůrce a recipienta – tím se totiž nejvýrazněji staví proti klasické strukturalistické depsychologizaci.

Úvodní partii si Rédey uvolnil cestu k další kritice strukturalismu, spíše bych však řekl tzv. strukturalismu: říká mu jakobsonovský (s. 19); jinde píše o Proppově Morfologii pohádky či Lotmanově Stručně uměleckého textu a uvádí vřechení slovenských překladů, aniž si asi uvědomil, že z Lotmanových děl je mu asi tematicky nejbližší *Analýza básnického textu* (Analiz poetičeskogo teksta, 1972), aniž však na ni odkazuje. Celkově mám dojem, že autor nezvládl materiálově ani jazykově, tj. v originále, řadu podstatných knih, nezbytných pro tak razantní a obecné závěry. Nevím, jak autora napadlo spojit Michaila Bachtina se strukturalismem, měl by si jej lépe přečíst: „Nebolo to inak ani v prípade M. Bachtina, u nás azda najpopulárnejšej osobnosti východného strukturalizmu“ (s. 19); mimochodem první slovenská konference o Bachtinovi se konala – pokud si to jako její účastník dobře pamatuji – již roku 1989 (sborník vyšel o rok později). Problém Rédeyho kritiky strukturalistického pojetí básnického díla totiž spočívá v tom, že si sám vytvoří svůj vlastní strukturalismus, totiž jakési jeho abstraktní jádro, které pak kritizuje. Jestliže vytyká strukturalismu posedlost exaktností, dokonalostí, měřitelností a počitatelností, připsuje mu již vlastnosti pečlivé filologické metody, z níž imanentní metodologové mnoho a rádi – i když často skrytě – přejímali; současně při posuzování strukturalistického pojetí verše nelze opomenout nejen zmíněnou knihu Lotmanovu, ale především versologické práce českých strukturalistů, dva brněnské konferenční sborníky z teorie verše ze 60. let, práce Hrabákovy (z 30. let) a Jiřiho Levého (z 60. let); z Hrabáka se tu uvádí jen učebnicový Úvod do teorie verše, z Mukařovského nic, z Levého také nic, z Lotmana již zmíněná kniha, z Červenky také nic, nemluvě o totální absenci světové (i strukturalistické)

teorie verše (desítky sborníků, mezinárodních konferencí, ruská versologická škola apod.). Určitá svinutost, uzavřenost do sebe, koncentrace na slovenské práce a slovenské prostředí (M. Bakoš; i citovaná Zelenkova studie o manuskriptologii vyšla vlastně v nitranském sborníku, z českých překladů jsou citováni Curtius a Heidegger) je nápadná. Je možná, ale pak nelze z takové práce vyvozovat závěry obecnější povahy: jiná věc je materiál výzkumu (slovenská poezie, Hviezdoslav, Hollý), jiné je jeho metodologické pozadí.

Návíc si autor neujasní pojmy, s nimiž běžně operuje od prvních řádků: forma – tvar – struktura. Užívá jich promískve, v různých spojeních (forma-tvar, tvarová struktúra), někdy je nahrazuje slovem „morfológia“, takže není jasné, proč je užívá všechny, když jsou to pravděpodobně v jeho pojetí různá pojmenování téhož jevu (nebo nikoli?); chybí tu tedy přesné vymezení objektu zkoumání, jak je vyznačeno v titulu práce. Zcela s autorem souhlasím, že strukturalistické pojetí básnického tvaru (F. Wollman, druhdy profesor bratislavské a brněnské univerzity, tomu říkal „eidos“) je nedostatečné, ale nevytýkejme strukturalistům dětinskou nevědomost: samozřejmě že věděli o psychologii, recepci atd., stejně jako H. Taine jistě chápal artefakt a literární proces složitěji než jako proslulou triádu race, moment, milieu; oni však přesně vymezili to, co je zájma, a to, co – fenomenologicky řečeno – uzávorkovali; to však neznamená, že si věci v závorce nebyli vědomi. Řekněme, že jde o pracovní schéma a tzv. normální podmínky, které známe například ze školské chemie nebo fyziky (uvádí se „za normálního tlaku a teploty“). Proto bylo už nejednou řečeno, že strukturalistická analýza připomíná nikoli operaci, ale spíše pitvu, tedy analýzu nehybného, „mrtvého“ předmětu; to však neznamená, že by si strukturalisté neuvědomovali „život“ artefaktu. Právě uvést artefakt do pohybu je cílem kritiků strukturalismu: teoreticky se jim to daří (přesně uvádějí, co strukturalistům chybí), v praxi je to však poněkud horší.

Tu Rédey v druhé kapitole *Pragmatická motivovanost básnického tvaru* vniká do sféry metodiky a zase správně uvádí deziluzi a odcizení žáků nucených rutinně rozebírat verše, počítat stopy apod. (s. 98); uniká jim však účel, uzpůsobenost k něčemu (s. 99), tedy funkčnost formy. Ale to snad nemůže vytykat strukturalismu, v němž jsou struktura a funkce neoddělitelné, ale spíše školské praxi. Proti strukturalistické synchronii zavádí diachronii: způsob, jakým se vyhnout této žákovské depresi, je útok do minulosti. Vyložíme tedy žá-

kovi dějiny verše neboli, jak říká autor, „vývinovo-genetický aspekt básnického tvaru“, tedy postaru vývoj, evoluci, prostě historickou poetiku. Jistěže se žák rád doví o tom, co byl hexametru a jak vznikal a fungoval; mám však vážné pochybnosti, že mu to pomůže najít současný vztah k textu; vysvětlí mu to, proč Hollý psal, jak psal, ale na papíře, odtržený od orálních nebo pohybových realizací, zůstává text zase jen smutně osamělý: historie jej neoživí. Pod módním pseudo-terminologickým balastem se k nám vrací stará dobrá kulturněhistorická metoda. Nic proti ní – ale ona jistě není překonaním strukturalismu.

Autor nám na počátku slibuje nový, pragmatický přístup k básnickému tvaru, ale praktický výsledek je skromný: interpretační sonda do poezie Jána Hollého. Jinak řečeno: kniha o pragmatice básnického tvaru obsahuje z 237 stran pouze 25 stran vlastního předvedení autorovy metody. To ukazuje, jak je složité v praxi překonat tolikrát proklínanou strnulost a rutinerství starého strukturalismu, který asi věděl, proč si zkoumaný objekt raději umrtví.

Je zásluhou Nitranského týmu, že si kladl a klade otázky, jimiž systematicky a úspěšně překračuje hranice imanentních metod (F. Miko, E. Plesník, T. Žilka a další); například studie z nich vyšlých V. Mikuly a P. Zajace dokázaly na konkrétním materiálu tuto omezenost prakticky a bez velkých gest překonat. V každém případě je teoretické překonání snazší než praktická realizace. Nehledě na kritický přístup uznávám, že v případě Rédeyho knihy jde o práci v zásadě přínosnou, sympaticky provokující, byť mi na ní někdy vadí poněkud idylický vztah právě k nitranským pracím; někdy se zase zdá, že se autor dobývá do otevřených dveří. Nedostatkem je však to, že frontální útok na strukturalismus není dostatečně materiálově podložen, že autor tento přístup překonal pouze v teorii a možná dokonce jen ve svých představách a že tu chybějí základní strukturalistické práce a přístupy. Snad také to, že si vypomohl staříčkou diachronií, historií: ostatně ani proslulá manuskriptologie není ničím jiným než obohacujícím návratem k předstrukturalistickým metodám.

Dostáváme se k dalšímu přínosnému bodu Rédeyho publikace: k problému návaznosti literárněvědných metod. Jestliže platí ještě i dnes alespoň v obrysech Hegelův dialektický zákon negace negace, je zřejmé, že se kritika strukturalismu musí v něčem vracet před něj, ale nemůže jej obejít, musí se dostat k nové hodnotě tím, že se dostane „nad něj“ a tím jej současně vstřebá. Ve vztahu k strukturalismu tento proces již po desetiletí – se

střídavými úspěchy – probíhá před našima očima. Rédeyho kniha je dalším stupínkem v tomto překonávání a usilování. Nutno totiž nejen přiznat nezbytlí metodologické návaznosti (jejíž součástí je kritika, polarita a překonávání starých metod), ale také nezbytlí inovaci, i když se nám většinou zdá, že „nihil novi sub sole“. V humanitních vědách

většinou nejde o razantní objevy, ale o obohacující návraty, při nichž je ziskem třeba jen jedno promile nového pohledu nebo změněného důrazu. I to je cenné a v tom je cenná i Rédeyho kniha o pragmatice básnického tvaru.

Ivo Pospíšil

